

LESSEN UIT DE ERFGOED DEAL

ERFGOEDINCLUSIEVE LEEFOMGEVING: BOUWEN, WONEN EN MOBILITEIT

2 November 2023

Moderator Jephtha Dullaart, co-moderator Maurits van Putten

Welkom door Jephtha Dullaart, programmaleider Erfgoed Deal. Jephtha introduceert Maurits van Putten als co-moderator voor vandaag.

Dit is het tweede webinar uit de reeks van twee die het programmabureau Erfgoed Deal in 2023 organiseert in samenwerking met de ErfgoedAcademie. In dit jaar willen we meer focussen op de projecten zelf en de lessons learned met als centrale vraag: hoe benutten we erfgoed voor de strategische opgaven zoals het thema van vandaag: Erfgoedinclusieve leefomgeving. In dit webinar focussen we bijzonder op het thema Bouwen, Wonen en Mobiliteit. De drie projecten die vandaag besproken worden zijn voorbeelden van hoe erfgoed kan worden ingezet om de leefbaarheid en de omgevingskwaliteit te versterken.

Het webinar bestaat uit een plenair deel met drie sprekers en een deel waarin we in groepen uiteen gaan in deelsessies. De drie projecten die vandaag besproken worden zijn: Wijkgenese Hengstdal (VONDST), Renaissance Velperweg Arnhem en Stijlicoon Nagele.

Project 1 Wijkgenese Hengstdal, Vincent Grond, landschapsarchitect en plancoach Grond RR

De wijkgenese Hengstdal (Nijmegen) is een van de projecten die gerealiseerd zijn onder de noemer VONDST (Het verleden als onderlegger voor systeemgericht toekomstperspectief). Hierin wordt een beweging tot stand gebracht waarbij erfgoed voorop staat bij gebiedsontwikkeling (<https://www.erfgoeddeal.nl/projecten/water-en-bodem/vondst>). In het project werkten de provincie Gelderland, de RCE, de STOWA en de gemeente Nijmegen nauw samen. De ErfgoedAcademie en Hogeschool Van Hall Larenstein verzorgden training en opleiding.

Vondst richt zich daarbij op planprocessen: door middel van een *genese* inzicht geven in de relatie van het natuurlijk systeem met erfgoed en daarnaast met een *regieplan* erfgoed verbinden met het natuurlijk systeem. De wijkgenese maakt het mogelijk de vele processen en projecten die spelen in een gebied beter met elkaar en het natuurlijk systeem te verbinden en af te stemmen. De wijkgenese is een detaillering op wijkniveau van de stadsgenese van Nijmegen.

Stap 1 De genese

De wijkgenese is een visualisatie van de wijk met zijn ondergrond (het natuurlijk systeem). Deze visualisatie maakt in 1 beeld deze relatie duidelijk. De wijkgenese zorgt ook voor kennis en waardering voor de historie van de plek. In de wijkgenese Hengstdal zijn door middel van kaartmateriaal elf tijdslagen/fasen gevisualiseerd: *Jagers en verzamelaars, Huizen, graven en een heiligdom, Romeinse tijd vroeg, Romeinse tijd midden, Militairen en molenaars, 1900, 1930, 1960 en 2020*. Per tijdlaag wordt zichtbaar hoe het gebied zich in die tijd ruimtelijk heeft ontwikkeld. Wat is er gebeurd op het gebied van het natuurlijk systeem, cultuurhistorie, sociaal systeem, bebouwing en infrastructuur. De visualisatie maakt het mogelijk deze informatie geobjectiveerd weer te geven.

In het proces zijn zes thema's ontdekt waarbij erfgoed cultuurhistorie van belang kan zijn als het gaat om de toekomst van de wijk: *Ruimtegebruik en nieuwe functies, Identiteit, Kunst, Klimaatadaptatie, Educatie en Gezondheid*. Deze zijn in een schema gebracht met de daarbij passende cultuurhistorische elementen die er nog zijn en benut kunnen worden (denk aan de oude Rijksgrens, Katholieke stedenbouw, Cisternen etc.).

Stap 2 Het regieplan

Hoe nu verder na het maken van de genese. Wat ga je doen als je dat allemaal hebt. Hoe zorg je dat je er mee verder komt en mensen die ideeën hebben aangedragen zich ook gehoord en gezien voelen en dat ze zien dat er iets mee gedaan wordt. Hier is een methodiek voor gemaakt in samenwerking met de gemeente en provincie: het regieplan.

Het regieplan bestaat ten eerste uit een wijkatlas: allerlei aspecten waaronder ondergrond, hittestress, wateroverlast, historie en erfgoed zijn op hetzelfde schaalniveau en weergegeven in een kaart. Deze is samengevat in één basiskaart. Deze laat zien hoe de wijk er nu uitziet op hoofdlijnen. Vervolgens kan er nagedacht worden hoe allerlei projecten die lopen in de wijk en die vaak niet van elkaar weten met elkaar kunnen samenwerken aan de toekomst van de wijk. Denk hierbij aan het verrijken van projecten, het combineren ervan, richting geven aan nieuwe initiatieven en input voor mensen met plannen. In de wijk Hengstdal, waar groen sporadisch is, zijn hiervoor zes ontwikkelprincipes geformuleerd:

1. Groene basisstructuur aanvullen en verbeteren
2. Groene basisstructuur versterken i.v.m. hittestress en biodiversiteit
3. Groene basisstructuur benutten voor waterafvoer en infiltratie
4. Basisstructuur uitnodigend maken voor ontmoeten en bewegen
5. Bebouwing klimaatadaptief en natuurinclusief
6. Locaties waar erfgoed aanwezig was of is kunnen uitgelicht worden/ in de spotlight gezet worden omdat daarmee identiteit en draagvlak ontstaat

Deze principes zijn ontwikkeld op basis van kennis uit de wijkgenese. Op de regiekaart zijn deze zes principes gelaagd over elkaar heen getekend. Met als onderlegger een goede integrale analyse van het natuurlijk systeem biedt deze regiekaart een toekomstperspectief voor de wijk. Vincent eindigt met het voorbeeld van de Spoorbuurt, die te kampen heeft met wateroverlast en hittestress. De methodiek en het toepassen van de principes in samenwerking met de bewoners heeft geleid tot onder meer infiltratiestroken, moestuinen, fietsroutes, boomgroepen e.d. en parkeerplaatsen voor de bewoners 😊.

Conclusies:

- Een goede analyse van het natuurlijk systeem is heel belangrijk.
- De wijkgenese maakt het mogelijk om vat te krijgen op je ondergrond en de cultuurhistorie.
- De wijkgenese neemt een goede plek in naast andere zaken als canon en gebiedsbiografie
- De RCE en de STOWA nemen www.stadsgenese.nl in beheer
- Het regieplan maakt planvorming en integratie in bestaande trajecten en processen mogelijk
- De doorwerking Nijmegen is nog onduidelijk, de samenwerking met inwoners kan beter
- WENR, Ministerie van LNV, Provincie Gelderland bezig met follow ups om het principe van regieplanning op gebiedsniveau op hoger schaalniveau toe te passen.

De vragen in de Q&A concentreerden zich rond de betrokkenheid van de bewoners bij de genese; deze is tot nog toe zeer beperkt gebleven. Ook was er een vraag naar de mogelijkheden om deze kennis te delen met andere gemeentes.

Project 2. Renaissance Velperweg, Karen Floré, projectleider gemeente Arnhem

Karen Floré bespreekt het plan mobiliteit en erfgoed Velperweg. In haar presentatie gaat ze in op de totstandkoming van dit plan, hoe het proces eruit ziet, waar zijn ze tegenaan gelopen, wat waren de uitdagingen en dilemma's en met wie is er samengewerkt.

De Velperweg is een historische route, tussen Arnhem en Zutphen. Deze ligt op de overgang van de Hoge Veluwe en de rivieren. Dat maakt het tot een plek waar je droge voeten houdt maar die wel waterrijk is. Het gebied herbergt vier mooie landgoederen met sprengen. Het is een bijzonder project: de Velperweg loopt tussen de landgoederen door en kruist bovendien vier beken die op de landgoederen zijn ontgraven. De landgoederen maken deel uit van de Landgoederenzone Geldersch Arcadië; destijds een heel aantrekkelijk gebied vanwege het water en de ligging.

De weg loopt tussen de landgoederen Rennen, Sacré Coeur, Angerenstein en Bronbeek door. Deels zijn deze landgoederen nog zichtbaar vanaf de weg, deels inmiddels verborgen. In de loop der tijd verdwenen de ooit zo lommerrijke zand- en bommenlanen. Ze moesten plaats maken voor achtereenvolgens de koets, tram, automobiel. Het resultaat nu is één groot asfaltvlak; een breed verhard profiel, verdwenen lommerigheid en een onveilige situatie voor fietsers

In 2014 ontstond het plan om dit aan te pakken, in eerste instantie puur vanuit verkeersveiligheidsperspectief. Puur een mobiliteitsopgave destijds. Gelukkig, voor landschap en erfgoed was er toen geen geld, het plan bestond alleen uit technische oplossingen: vrij liggende fietspaden, rotondetje erin en klaar.

Het plan is blijven liggen tot 2021. Toen is er een doorstart gekomen, waarbij veel breder is gekeken, er is hier veel meer aan de hand; wateroverlast door de enorme lap asfalt, bomen van vijftig jaar oud, die niet groeien omdat ze destijds in een pot zijn geplaatst. Er is sprake van slechte veiligheid, hittestress en wateroverlast.

We willen dit breder aanpakken maar hoe doen we dat?

1 Integraal ontwerpteam

Er is gekozen voor een integraal ontwerpteam waarbij naast een verkeerskundige en mobiliteitsadviseur, ook een landschapsarchitect en later ook een erfgoedadviseur is gevoegd. Dit was belangrijk. Een voorbeeld: de verkeerskundige wilde in verband met de rotonde een hekwerk naar achter plaatsen. Dit was echter een monumentaal hekwerk. Conclusie was: er staat hier veel meer, kunnen we het erfgoed dat hier zo verborgen ligt niet meer zichtbaar maken en bovendien richtinggevend laten zijn om alle problemen integraal aan te pakken.

2 Ambitieschets

Vervolgens is er een ambitieschets gemaakt, waarbij hoog is ingestoken. In de ambitieschets zijn de volgende ambities zichtbaar:

- Water moet beter opgevangen worden en minder hittestress door het toevoegen van groen
- De lanenstructuur wordt hersteld
- De aansluiting van de juweeltjes van landgoederen wordt aangepakt, waardoor ze meer tot hun recht komen en aantrekkelijker worden. Hierdoor krijg je het gevoel alsof je door een landgoed rijdt,
- De weg wordt enorm versmald
- Zichtbaarheid beken is vergroot en er is cultuurhistorie toegevoegd om meerwaarde te creëren.
- Fietspaden verbreed, landschappelijk ingepast, meanderend aangelegd, niet strak en recht.

3 uitwerken in integrale ontwerpateliers

Toen werd het spannend, want: hoe hou je in de praktijk de ambitie vast. In het proces is langzaam gewerkt van ambitie, naar VO, naar DO, naar detailniveau. Telkens opnieuw zijn er keuzes gemaakt. Langzaamaan is erfgoed voorop komen te staan waarbij de veiligheid nooit uit het oog werd verloren. Uiteindelijk heeft cultuurhistorie ertoe geleid dat zowel de veiligheid versterkt kan worden als de leefbaarheid en leesbaarheid van de omgeving verbeterd. Een voorbeeld is het ontwerp van de rotonde: deze is erfgoedinclusief ontworpen samen met bewoners waarbij er ook meer ruimte is voor landgoed en een volwaardige aansluiting van het landgoed tot stand is gekomen.

Nu is de vraag: hoe hou je de ambitie ook op detailniveau vast. Het is een lang traject geweest vanaf 2021. In 2024 start het project uiteindelijk. Hoe hou je nu grip op het proces en hoe kun je ook in de uitvoering vasthouden aan de ontwerpprincipes.

De vragen in de Q&A concentreerden zich rond het inbrengen van erfgoed in het proces (hoe doe je dat en wanneer) en de governance in het project.

Project 3 Stijlcoon Nagele, Mirjam Blott, de Culturele Zaak

Het dorp Nagele ligt onder Emmeloord, naast Wereld Erfgoed Schokland, in de Noordoost polder. Het is een nieuw dorp, na de drooglegging gebouwd op nieuw land. Het werd internationaal befaamd als mooi voorbeeld van wederopbouwarchitectuur, getekend door architecten uit de internationaal befaamde groep 'De 8' (o.a. Rietveld, Van Eesteren, Bakema). Het groenontwerp was van de hand van Mien Ruys). Nagele is in één ontwerp op de tekentafel ontworpen. Hierin gaven de architecten een moderne visie op de samenleving en hoe die eruit moest zien; op het gebied van stedenbouw maar ook met gebruik van de nieuwste bouwtechnieken. De opzet bestond uit woonhoven met grote groene ruimtes. Daarnaast was het ook een sociaal maatschappelijk project, een proeftuin. De bewoners werden zorgvuldig geselecteerd op, onder andere, arbeidsinzet en geloof.

Sinds jaren vijftig is het dorp relatief ongeschonden door de tijd gekomen. Het is nog steeds lommerrijk en de ordening van het schetsontwerp is nog steeds zichtbaar en ervaarbaar.

Op andere fronten is het nu, anno 2023, een heel ander dorp. Het dorp kent de problematiek van een krimpdorp; niet qua bevolking, deze blijft zo rond de 2.000 inwoners schommelen, maar wel op andere gebieden: er is sprake van vergrijzing, zo nu en dan even leegstand, het voorzieningenniveau is heel laag, in sommige wijken is sprake van achterstallig onderhoud (alhoewel er veel geïnvesteerd vanuit monumentaal perspectief, o.a. door Vereniging Hendrick de Keyser). De huizen die bij de bouw heel modern waren vonden we nu krap, ze zijn niet comfortabel, want niet gemoderniseerd, er

is veel sociale huur waardoor er sprake is van een sociaal zwakkere bevolking. Dit alles heeft impact op het dorp.

De Erfgoed Deal kwam dan ook als geroepen. Met de Erfgoed Deal kwam er een impuls om met erfgoed in te zetten op economische versterking door erfgoed. Met de inzet van erfgoed voor leefbaarheid en toerisme kan economische versterking tot stand komen en kunnen inwoners weer trots worden op het bijzondere verhaal van hun dorp.

Stijlicoon Nagele is dan ook een investering in samenwerking, kwaliteit en duurzaamheid.

Om het project te runnen is een projectteam opgezet waarin een projectcoördinator van de gemeente en Mirjam Blott als aanjager en verbinder tussen gemeente en veld samenwerken met de inzet van lokale en regionale stakeholders bij de uitwerking van het project. Dankzij de impuls is het ook mogelijk om externe bureaus met specifieke expertise erbij te betrekken.

Binnen het project is een aantal deelprojecten gedefinieerd.

1 Herinrichting multifunctioneel centrum 't Rietveld

Het Rietveld is een nieuw gebouw, de opvolger van ooit het dorps huis. Deze worstelt met haar bestaan. Er was een sterke behoefte aan herinrichting en sterkere programmering. De investering is dan ook gericht op een herinrichting waarbij bustoerisme ontvangen kan worden en het bureau Mien Ruys gevraagd is voor een herinrichting van het buitengebied om een aantrekkelijkere omgeving te creëren.

2 Herinrichting Museum Nagele

In Museum Nagele is een investering gedaan in het herstel van het laag gelegen dak. Daarnaast was er behoefte aan modernisering en het vervang van de vaste expositie. Deze stond al 25 jaar en was puur gericht op de architectuur en bovendien niet geschikt voor jongeren. Samen met bezoekers en vrijwilligers is een herontwikkelingsvisie gemaakt met een nieuwe kernboodschap: speels & beleefbaar, ook voor jonge bezoekers. Niet alleen de architectuur maar ook de geschiedenis en het heel bijzondere sociaal-maatschappelijke verhaal krijgen nu een plek. Ook komt er een tribune vanaf waar de film van Louis van Gasteren, die in de jaren vijftig de bouw van Nagele vastlegde, te zien zal zijn.

3 Digitale profilering dorp.

Er wordt ingezet op de merkontwikkeling van het dorpen en de digitale zichtbaarheid ervan. Hierbij wordt ook ingezet op toeristische samenwerking met onder meer Urk, met Schokland, met Almere (architectuur). De content hiervoor werd samen met de bewoners, in brainstorm met bureau Morrow, ontwikkeld: wat willen jullie laten zien, wat vinden jullie van belang. Samen werden de kernwaarden bepaald en de mogelijkheden om deze digitaal beter zichtbaar te maken en te worden tot een sterker merk. Hierbij werd steeds gelet op de mogelijkheden van de veelal vrijwilligersorganisaties.

4 Fysieke informatievoorziening en herinrichting openbare ruimte.

Vanuit het ontwerp van het museum & de merkontwikkeling wordt er ook ingezet op het uitbreiden van de fysieke informatievoorziening in de openbare ruimte. Hierbij wordt enerzijds geïnvesteerd in het straatmeubilair maar ook in de visie op de doorontwikkeling van de openbare ruimte. Voor het eerst in de geschiedenis is er ook sprake van uitbreiding. Er komt een nieuwe woonwijk en daar is behoefte aan. De Erfgoed Deal maakt het mogelijk om in samenwerking met bureau

Rijksbouwmeester Architectenbureau Derive (Young Innovators) in te schakelen om samen met bewoners en experts een visie te ontwikkelen op de nieuwe woonwijk. Hierbij is in mooie wandelingen met bewoners en experts gepraat over de waarden van de plek. Ook is het een startmoment voor een nieuwe documentaire over de uitbreiding van Nagele. Op 24 oktober jl. zijn de uitgangspunten door college B&W omarmd.

5 Nieuw icoon

In het hele proces is ook nagedacht over een nieuw icoon voor Nagele. Het dorp kenmerkt zich door laagbouw. In een bottom up proces is nagedacht over wat dat icoon zou kunnen zijn. Hierbij is aansluiting gezocht bij de traditie van de landscape art in de provincie. Het resultaat is een uitkijktoren, die een bijzonder landmark toevoegt aan het voor het overige 'platte daken' dorp.

Achter de schermen:

Miriam geeft aan dat er uitstel is gevraagd tot 2024, daarmee duurt het project een jaar langer dan de Erfgoed Deal beoogde. Het gaat goed maar het is niet altijd makkelijk. De oorzaken hiervan zijn:

- ➔ Het zijn Ingrijpende processen: alles gebeurt samen met vrijwilligers; dat betekent rustige stappen om grote veranderingen laten landen in vrijwilligersorganisaties
- ➔ Gemeente aangesloten houden op alle beleidsterreinen kost heel veel tijd en inzet
- ➔ Er is de zorg van Mirjam als aanjager: hoe gaat het verder na de impuls van de Erfgoed Deal

De vraag voor de deelnemers is dan ook: hoe houden we de energie van bewoners en gemeente vast als de bureaus weg zijn?

De vragen in de Q&A concentreerden zich rond het sociaal maatschappelijk experiment en kijken er ook antropologen mee? Zijn de mensen die nog weten van de totstandkoming betrokken bij het proces. Hoe maak je de leefbaarheid verbetering structureel. En wordt er ook gedacht aan programmeren samen met ander erfgoed.

Nadat de deelnemers uiteen gegaan zijn in deelsessies sluit Jephtha Dullaart sluit af met dank aan alle sprekers voor hun bijdrage